

Васіль СТАРЫЧОНАК

“ШУКАЮЧЫ, ЛЮДЗІ ЗНАХОДЗЯЦЬ, І, РОБЯЧЫ, БАЧАЦЬ
УДАЧУ”: МЕТАФАРА Ё ТВОРАХ УЛАДЗІМІРА ДУБОЎКІ.

Аб’ектам творчасці любога пісьменніка з’яўляецца жыццё чалавека ва ўсіх яго праявах і лучнасцях з самымі разнастайнымі прадметамі і з’явамі аб’ектыўнай рэчаіснасці. Вынікі творчасці мастака ў нечым можна параўнаць з фотаздымкам ці, лепш, з негатывам, пры апрацоўцы якога выяўляюцца здольнасці творцы, яго ўменне пасрэдствам колераў, ценяў, рэтушоўкі, пэўнай прасторавай кампановкі надаць аб’екту апісання той адзіны і непаўторны вобраз. Найбольш характэрнымі паказчыкамі індывідуальнасці стылю пісьменніка, манеры яго пісьма з’яўляюцца вобразна-выяўленчыя сродкі, асноўнае месца сярод якіх належыць метафары. Шырока выкарыстоўваецца гэты від трыпаў і ў творчасці Уладзіміра Дубоўкі.

Метафару справядліва называюць загадкай, скрытым параўнаннем, у якім выражаюцца адносіны аўтара да аб’ектыўнай рэчаіснасці. Параўнанне лічыцца першым этапам утварэння метафары, пункцірам далейшага сэнсавага развіцця слова. Адны і тыя ж словы ў творчасці У. Дубоўкі могуць выкарыстоўвацца і ў якасці параўнання, і ў якасці метафары, створанай на аснове гэтага параўнання. Напрыклад: *Мы пойдзем хваляй палкай, як агонь, ад перамогі і да перамогі¹ → Насустрач ідуць рудавазы няспынна, вянкамі агнёў каляровых убраны. А дождж — як наймілейшы гасць, вясёлы гасць! — ідзе над светам → А сонца будзе зіхацець, як і раней, над белым светам, правёўшы сёлетніх гасцей, чакаючы другіх на лета. Пазнай жыццё, ўшануй яго ты, каб песня, як крышталі, званіла → Мілагучнасці крышталі чаравалі ўсіх пад сонцам.*

З пункту гледжання тэматычнай замацаванасці метафарычных значэнняў (ці лексіка-семантычных варыянтаў (у далейшым — ЛСВ) можна выдзеліць некалькі кірункаў метафарызацыі:

1. → П р а с т о р а в ы. Асновай для гэтага кірунку сэнсавых пераўтварэнняў служыць размяшчэнне элементаў аб’ектыўнай рэчаіснасці ў канкрэтным прасторавым фрагменце — “зверху”, “знізу”, “спераду” і інш. Так, пераносны ЛСВ ‘покрыва, верхні слой чаго-небудзь’ назіраецца ў найменнях настольніка, дывана, адзення, тканіны і інш.: *Зіма свой абрус беласнежны пасцэле з найлепшай, са срэбнай, з пушыстай кудзелі. І было увосень, калі стрыглі поле і на полі слалі дываны з лістоў. Мне цудоўны дыван пасцілае пад ногі амшара. На палетках радзімы з квет духмяных*

¹ Прыклады цытуюцца па двухтомніку выбраных твораў У. Дубоўкі (Мн., 1965).

*кілімы, як святочныя ўборы, навокал ляглі. Паглядзім... на лясы у **вопратках** пярэстых. Ціхі гоман пушчавае **шаты**. Вашы [бярозы]вярышыні кранаў я рукою, ў вашых **шапрах** я шукаў супакою. Пэўнай рэалізацыяй гэтага ЛСВ, яго разнавіднасцю з'яўляецца значэнне 'тое, што пакрывае, ахутвае сабой што-небудзь': **Вечар, плашч** свой узняўшы чароўны, атуліў ім прастор шырокі. Туману **вэлюм** вохкі ўсё спавіваў. І на небе — **дываны** з туману. Увосень віоўца **кілімы** туману. Паплылі туману **палотны**, развіваючы цьмяныя столкі.*

Прымета "апора, аснова чаго-небудзь" стала вызначальнай для пераносных ЛСВ назоўніка *падмурак*: *У кожнай справе нехта першы праходзіць цяжкасці шукання. Кладзе ён сцежку для далейшых, кладзе ў падмурак першы камень* **Закладалі падмурак дзяржавы сваёй.**

Пераносны ЛСВ полісеманта *столь* развіўся на базе першаснага 'верхняе ўнутранае пакрыццё памяшкання' і з'яўляецца індывідуальна-аўтарскім (у Тлумачальным слоўніку ён не адзначаецца): *У чмарнасць убралася светава столь, блакіт ад зямлі адарвала.* Да ліку аўтарскага неабходна аднесці і пераноснае значэнне назоўніка *кужаль*: *Вочы ненацкам жыццё устрывожылі і агарнулі сукрытасцю кужалю.*

2. → **Ф у н к ц ы я н а л ь н ы**. Па аднолькавых ці падобных функцыях у адзін клас аб'ядноўваюцца самыя разнастайныя рэаліі, не падобныя як па вонкавым выглядзе, так і па канструкцыйных асаблівасцях. У Дубоўкавай паэзіі, напрыклад, часта найменні канкрэтных прадметаў служаць асновай для развіцця абстрактных ЛСВ, звязаных з разумовымі паняццямі аб няволі, прыгнёце, уціску, з тым, што пазбаўляе чалавека свабоды. *Так ваявалі сяляне ў той час, панскія ёрмы скрышыўшы на порах. Ды толькі пан ніяк не здолеў душу закуць у **кайданы**.* Сэнсавыя структуры полісемантаў *пастка* і *лабірынт* ускладняюцца семамі "забытанасць, складанасць, небяспечнасць": *Дзяўчынка прайшла цераз **пастку** такую, якую нікому прайсці немагчыма. **Лабірынтам** нялёгкім яна перайшла, каб дарогу другім паказаць да святла. **Лабірынтам** нядолі, пакуты, трывог з гэтай ніццю да светлых ты выйшла дарог.*

Пераносныя ЛСВ полісемантаў *цуглі* і *жорны* адносяцца да ліку індывідуальна-аўтарскіх: *Нас недарэмна малолі ў жорнах, — з кожнай пакруткай мацнелі ўсё людзі. Ты скажы, што на свеце адна, хіба цуглі зрабіў хто для сэрца.*

У некаторых выпадках базісны і другасны ЛСВ знаходзяцца ў энантыясемічных адносінах, што абумоўлена ўжыванем пераноснага ЛСВ з падкрэслена канататыўнай (пеяратыўнай, адмоўнай) афарбоўкай. Параўн.:

*Бочку скацілі пад самую браму, пораху бочка — гасцінец для пана. І сыпанулі гарматы з раскатам, ды не настрашыў гасцей **пачастунак**.*

3. → **А н і м і с т ы ч н ы**. Працэс пераасэнсавання ажыццяўляецца ад найменняў самых разнастайных прадметаў аб'ектыўнай рэчаіснасці на чалавека. У працэс метафарызацыі перш за ўсё ўключаюцца заонімы (назвы жывёл): *Прэч, **псы!** Не кратайце рукамі пачатак маіх чорных дзён... Сіла працоўная не памірае, а памірае **драпежнік** пракляты. Біў неаднойчы ты панскую **зграю**, не памаглі ёй ні крыж, ні гарматы. І не стала на свеце **фашысцкай той зграі**. Антрапамарфічнымі па характары з'яўляюцца пераасэнсаванні найменняў асоб: *Доктар мужа пытае: “Ну як, мой **герой**, адчуваеце? Хутка на ногі!”. А гэты дзядуля на байкі **мастак**. Канатацыяй ўзнёсласці, узвышанасці суправаджаюцца пераносы з назваў кветак і нябесных цел: **Маргарытка ты, стакротка**, для цябе — **дзве назвы!** Для мяне — **адной, кароткай, не знайшла ні разу. Маці гаворыць: “Жаніся, мой сыне! З **зоркай** ніколі, нідзе не загінеш!**”. І, наадварот, з канатацыяй зневажальнасці ўжываюцца пераасэнсаванні назвы зношанага адзення, лахманаў: *Ты мысліш, што ў высокім небе больш любяць гэткае **атрэп'е**, як ты?***

4. → **В о н к а в а - п а д а б е н ч ы**. Накіраванасць метафарычнай асацыятыўнасці па вонкавым падабенстве не носіць строгай рэгламентацыі, з'яўляецца даволі неаднастайнай, бо адлюстроўвае той шырокі і мнагастайны спектр падабенстваў, якія трапілі ў поле зроку пісьменніка. У працэсе метафарызацыі могуць актуалізавацца такія прыметы, як высачыня, даўжыня, дугападобнасць, круглявасць, ажурнасць і мн. інш.: *Зялёныя **бярозавыя сцены**, над імі **вежы** — волаты-дубы. А верасень сэрца калечыць **пальцамі жоўтых кляновых лістоў**. Захінулі хмары ніцыя ад зямлі **вяночкі зор**. Людзі скажуць, што **серп** — гэта месяц, што зубілі яго каля зорак. Бясконцы твой бульвар надрэчны з цудоўным **поясам прысад**. Навальніца вокал рассявае скогат, утапіла зоры ў **пацерках** суніц. Пурпуровай расою убралі каліну і з шэрані восень **карункі** звіла. А ячмень раскінуў **вусы** на палову Беларусі (у апошнім выпадку метафара набывае сінкрэтычны характар, бо ўскладняецца гіпербалай).*

5. → **К о л е р а в ы**. У творах У. Дубоўкі метафарызацыі часцей за ўсё падвяргаюцца словы, звязаныя з назвамі незвычайнай афарбоўкі восеньскіх дрэў і зімовага пейзажу. *Дрэвы у чырвані, ў **золаце** дрэвы, восень свае пачынае напевы. Калі хочаш слухаць, я адно згадаю: дзяцельнік ля лесу, **пурпур**ы рабін. **Срэбра** снегу ільсніца ў галлі, **срэбра** зімнага, чыстага ўбору. Пераносныя ЛСВ полісеманта **шэрань** асацыіруюцца з узроставамі*

прыметамі чалавека, яго сівізной: *А нас пакрыўдзіў замаразак ранні, насыпаў шэрані на нашы скроні. Кранае шэрань скроні на галаве юначай.*

6. → Я к а с н ы. Большасць перааэнсаванняў гэтага кірунку служаць для выяўлення ўнутранага, эмацыянальнага стану чалавека: *Ты пашлі, зямелька, для душы бальзамы, ты прымі, зямелька, крыўду ўсю маю. А калі запалае ў душы пажар, трэба песняй гасіць або вершам. Словамі сціплымі, яснымі словамі я і ўшаную жыццёвае полымя. Не чакаў, што вачэй блакіт можа быць для мяне прадоннем. Журба расплялася кудлатай лазой, у сэрца цярушыцца шэрань. Вяночак мой з пакуты звiты і перавязаны тугой. Так радасна на сэрцы, не возьме сум яго ў палон. Песняры прыйдуць новыя скоры і адкінуць абоймы тугі.*

7. → Ч а с а в ы. Метафарычныя пераасэнсаванні па часовай прымеце часцей за ўсё звязаны з парамі года і, як правіла, характарызуюцца філасофскай скіраванасцю, з перыядамі жыцця чалавека, яго душэўным станам. Такія асацыяцыі ў беларускай і іншых славянскіх мовах з'яўляюцца даволі ўстойлівымі, рэгулярнымі. *Прыйшла, не спытаўшыся, восень (=сталая пара жыцця). Дачакаем свiтання ў айчыне: пасля восені — прыйдзе вясна (=лепшы час). У тваім сэрцы зіма (= холад). У люстэрку дзён дзесь погляд твой, смех у пошчак стаўся над ракой.*

8. → К о л ь к а с н ы. У творах У. Дубоўкі полісемантаў з квантытатывымі ЛСВ нямнога. яны характарызуюцца не строгай дакладнасцю, а прыблізнасцю колькаснага зместу і арыентаваны, як правіла, на значную, вялікую колькасць чаго-небудзь. Параўн.: *У моры збожжжа на палетках нівах. Бо там, за горамі гадоў, падзеі, якія ўзмоцніць праца нашых рук. Калі надыходзіць навала вятроў і першы мароз залютуе — сабой затуляеш сваіх ты [таёжная кветка] сяброў і смерцю ад смерці ратуеш. Яна насыпала на дошчачку зярнятак і, стаўшы крыху збоку, паглядае, як прызямлілася птушчак грамадка.*

Даволі распаўсюджанай у творах У. Дубоўкі з'яўляецца разнавіднасць метафары — п е р с а н і ф і к а ц ы я (увасабленне), калі неадушаўлёным прадметам, рэчам, раслінам, з'явам прыроды, абстрактным паняццям надаюцца рысы і якасці чалавека. Вось, напрыклад, як паэт апісвае ранішняе абуджэнне прыроды:

Зашчабятаў птушыны хор.

Затрапятаў аер, чароты.

Загаманіў зялёны бор.

Зашалясцела ўсё балота.

Усход сонца на Прыпяці.

Прыродныя з’явы, як і чалавек, жывуць сваім жыццём, пэўным чынам выяўляючы свой “унутраны” стан. Асабліва цікавай з’яўляецца персаніфікацыя гукавых дзеясловаў, якія ў залежнасці ад ступені праяўлення гукавых дзеянняў, іх інтэнсіўнасці можна раскласіфікаваць на 14 груп. Градацыю такіх дзеясловаў найбольш поўна адлюстроўвае шкала персаніфікацый, левая і правая часткі якой выражаюць антанімічныя, процілеглыя значэнні дзеясловаў: *лямантаваць (галасіць, плакаць) ↔ усміхацца (смяяцца, спяваць)*.

1. Лямантаваць (*Лямантуе вецер кнігаўкай*). 2. Галасіць (*А ўначы галасілі вятры, абрывалі ў мяцеліцы крылле. Галосцяць бязгучныя соку крышталі. І галосіць пушча*). 3. Стагнаць (*Бор стагнаў у навехах стары*). 4. Заенчыць (*Заенчыў і вецер хаўтурна*). 5. Вохкаць (*Вецер з ліловымі спіцамі у галлі над амшарай вохкае*). 6. Плакаць (*Журавінамі плача восень. Навальніца плача. Клён ... плакаў слязой нечаканай. Плачуць дрэвы з празрыстай расой*). 7. Гаманіць (*Азёры сярдзіта гамоняць. Гаманілі хвалі — расхадзіўся Нёман. У лагчыне гамоніць ручай, весялосць з яго б’е цераз край. Ціха гамоніць і веце, і лісце*). 8. Сакатаць (*Сакоча з вярбінай бяроза*). 9. Шаптаць (*А рانیца стукае зноў у акно і ціхенька шэпча, праз вусны*). 10. Крактаць (*Выйдзе ў поле — аж крэчка плуг*). 11. Шасцець (*Хмары трывожна шасцяць, бы хвалі на згруджаных скалах*). 12. Усміхацца (*Пазлацістай убраны зарой небакрай усміхаецца ясны*). 13. Смяяцца (*На світанні дзень смяецца*). 14. Спяваць (*Спявае вецер у чаротах. Спявалі песню мне вятры, спявалі песню навальніцы*).

Слова, як вядома, можа зіхацець, пералівацца ўсімі магчымымі адценнямі і семантычнымі гранямі. Выключную ролю ў гэтым адыгрывае кантэкст, акружэнне слова, асаблівасці яго спалучальнасці з іншымі лексічнымі адзінкамі, якія садзейнічаюць рэалізацыі самых “патаемных” патэнцыяльных магчымасцей слова. Адным з такіх слоў у творах У. Дубоўкі з’яўляецца прыметнік *залаты* (і яго суфікальныя дэрываты). Усе пераносныя лексіка-семантычныя варыянты гэтага полісеманта можна згрупаваць у некалькі тыпаў:

1. Яскравы, бліскуча-жоўты, падобны колерам да золата. У гэтай групе найбольшая колькасць ужыванняў звязана з колерам асенніх лістоў, дрэў, асенняга пейзажу наогул: *Церушыцца шаты лісцём залатым, вы красою праменілі гордай. Дзе ж твае барвы, тайга, залатыя? Не парушаць яе [восені] хараство, не парушаць лісты залатыя. Над імі дуб галлё сваё калыша, лісты на іх складае залатыя. А верасень — лісцё тугой пазалаціў. Ходзіць залатая восень. Не чакаў, што кужэльная каса абвівае залатым навуціннем*.

2. Колеравую гаму працягваюць і ЛСВ другой групы, аб'яднаныя інварыянтным значэннем “яркі,зіхаткі ад сонечных праменняў, свету месяца”: *Сінія азёры, ясныя прасторы зіхацяць над сонцам залатым. У праменні ясным, залатым устала сонца над узгоркам. Зіхацяць праменнем залатым вяночкі зор. Рунь залацістая ўсходзіць над імі[зорамі].*

3. ЛСВ трэцяй групы характарызуюцца філасофскай скіраванасцю і атаясамліваюцца з лепшымі (радаснымі, шчаслівымі) днямі, гадамі чалавечага жыцця, з маладосцю: *Спаткаўшы сваю залатую зару, забудземся мы на ліхое. Дзянёчкі мае, залатыя мае! Дзень залаты, як цябе я люблю. Час брыльянцісты, залацісты.* Многія Дубоўкавы радкі носяць медытатыўны характар, Паэт, падкрэсліваючы адзінства чалавека і прыроды, з жалем зазначае аб часовасці залатога цвіцення ў прыродзе, хуткім адцвітанні вясновых фарбаў, аб хуткаплыннасці залатога часу чалавека:

*Адцвітае, усё адцвітае —
і гады, і хвіліны, і кветкі.*

*Маладосць ты мая залатая,
і цябе панясе так па ветру.*

Палыны пасівелі на ўзгорку.

4. ЛСВ чацвёртай групы развіваюцца ў анімістычным кірунку і ў вобразнай форме характарызуюць якасці чалавека, выражаюць адносіны (безумоўна, станоўчыя) да яго. Значэнне прыметнікаў гэтай групы можна выразіць дэфініцыяй ‘дарагі, любімы, найлепшы’: *Дарагія мае, залатыя мае! Я пра вас [пра сяброў] не забуду ніколі. Муж шукае сваю залатую любоў. Ты пра нас успомніш, пэўна, як і мы цябе згадаем словам нежным, задушэўным: — Дарагая! Залатая!*

5. У сэнсавай структуры полісеманта *залаты* таксама адзначаюцца два індывідуальна-аўтарскія ЛСВ ‘неспрэчны, ісцінны’ і ‘магутны, жыццяздольны’: *Пройдзе праўда залатая і праз калючыя дроты. Маладосці сіла залатая з зараніцаю красуе ружай.*

У асобных выпадках шляхам паўтору прыметнікаў *залаты* ўмацняюцца іх сэнсавыя і экспрэсіўныя адценні, падкрэсліваецца іх важнасць, ствараецца яркі, вобразны малюнак:

*Прытулі, прыхіні на апошняе
і згадай гэты дзень **залаты**,
што над пушчай згалелымі пожнямі
рассыпаў **залатыя** лісты.
Залатая, асенняя раніца...*

Згадаюцца ўсе кветкі твая,

што да грудзей туліў сваіх.

Мільгаюць згадкі залатыя

на іх пялёстках залатых.

Уладзіміру Сасюру

У творах У. Дубоўкі, такім чынам, знайшлі сваё шырокае выкарыстанне разнастайныя метафарычныя пераасэнсаванні. Паэт, умела карыстаючыся магутным семантычным патэнцыялам слова, змог стварыць яркія, запамінальныя вобразы, яскравыя карціны жыцця беларускага народа ў часы, сведкам якіх ён сам з'яўляўся. Нягледзячы на амаль 30-гадовае выгнанне, паэт змог выжыць, выстаяць, перамагчы і пацвердзіць, што “жыццё закон нязломны мае: ніколі праўда не ўмірае”.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ